

Rapport
over het orgel van De Kandelaar te Assen
geschreven door L.D. Kwant

RAPPORT BETREFFENDE HET ORGEL IN DE KANDELAAR TE ASSEN

INLEIDING

Alvorens ik inga op datgene wat over het orgel te melden is, wil ik duidelijk maken waarom en hoe dit rapport tot stand is gekomen. Daarover valt het volgende te melden:

1. Binnen de orgelcommissie werd in 2002 geconstateerd dat in de bijna vijftienving jaar dat dit orgel bestaat men regelmatig aanliep tegen allerlei gebreken. Wel werden er fragmentarisch zaken verbeterd, maar die verbeteringen waren meer ad hoc dan beleidsmatig tot stand gekomen. Daarom werd besloten om een rapport op te stellen en daarop een beleid af te stemmen voor de eerstvolgende tien/ vijftien jaar.
2. Er is met betrekking tot de geschiedenis van het orgel voor het eerst op vrij grote schaal archiefonderzoek verricht. De historische ontwikkelingen zijn daarom tamelijk uitgebreid weergegeven om het plaatje compleet te krijgen. Verder is ter wille van het tijdsbeeld de wijze van besluitvorming wat uitgebreider dan noodzakelijk weergegeven.
3. Vervolgens is er met enkele personen gesproken die nauw betrokken waren bij dit orgel in de afgelopen vijftienving jaar.
4. Tenslotte heb ik empirisch onderzoek gepleegd aan het instrument zelf. In sommige gevallen heeft dat er toe geleid dat ik enkele deskundigen heb ingeschakeld om tot een betere beoordeling te komen van de huidige situatie.
5. Na het maken van een concept rapport is dit ter commentaar toegezonden aan een aantal personen die bij de bouw betrokken zijn geweest en een aantal organisten. Daarbij wil ik met name de toenmalige adviseur J. Bosma en de huidige eigenaren/ orgelmakers W. Tamminga en J. Veldkamp van de fa. Mense Ruiters noemen. Hun commentaar heeft geleid tot enkele wijzigingen en aanvullingen, waardoor het rapport aan compleetheit en objectiviteit heeft gewonnen.

In het rapport heb ik geprobeerd zo weinig mogelijk technische zaken aan te snijden om de leesbaarheid te vergroten. In voorkomende gevallen worden technische zaken uitgelegd. Maar omdat een orgel een vrij complex technisch fenomeen is, is dat niet altijd gelukt.

HISTORISCH OVERZICHT

1884 Het eerste orgel

De geschiedenis van het orgel begint in het jaar 1883. Op dat moment is er geen pijporgel aanwezig. Omdat er wel sprake is van een organist, zal de gemeente begeleid zijn door een harmonium, in die tijd ook wel seraphineorgel genoemd. Vanuit de gemeente krijgt de kerkenraad signalen dat men gelden wil inzamelen voor een pijporgel. Op de kerkenraadsvergadering van 13 december 1883 brengt ds. J.D. van der Munnik naar voren dat een aantal gemeenteleden met een lijst door de gemeente willen gaan om gelden in te zamelen. De kerkenraad gaat hiermee akkoord. Eerst gaat de intekenlijst rond bij de kerkenraadsleden, waarbij voor ongeveer f.250,- wordt ingetekend. In de kerkenraadsvergadering wordt voorgesteld om met deze lijst ook bij niet kerkleden rond te gaan, althans bij hen die "gestadig bij ons ter kerke komen". De gemeente had kennelijk in die tijd een grote aantrekkingskracht op mensen van buiten. Dit is daadwerkelijk gebeurd en met resultaat. Op 13 maart wordt besloten een orgel aan te schaffen met acht stemmen voor en één stem tegen. Die ene stem is waarschijnlijk van br. W.Hoving geweest, die al eerder verklaard had "in gemoede" tegen te zijn. De kosten schat men op f.1400,-. Men besluit orgelmaker Van Oeckelen uit Haren te ontbieden.

Op 9 april 1884 blijkt, dat

"van Hoekelen heeft aangenomen om in September dezes jaars eene nieuwe orgel in onze Kerk te plaatsen even zulken als hij in Delfzijl geleverd heeft voor de Som van tweeduizend gulden, zegge 2000 gl. om met contante betaling op genoemde tijd vrij & frank in de Kerk te plaatsen. Voor later betaling moet er veertienhonderd bij betaald worden. Hetwelk de Kerkeraad op dezelfde voorwaarden heeft aangenomen."

Deze aantekening uit de kerkenraadsnotulen geeft wat onduidelijkheid. Dat betreft niet zozeer de spelling -Van Hoekelen in plaats van Van Oeckelen- maar de prijs. Was de prijs f.2000,- of f.3400,- omdat er f.1400,- bij betaald moest worden? Voor die tijd zou echter deze prijs voor een eenklaviersorgel met acht à negen stemmen exorbitant hoog zijn geweest. Ter vergelijking: Voor het orgel in Delfzijl, waarover straks nog nadere details volgen, bedong Van Oeckelen f.1850,- exclusief de orgelgalerij. Dat hij een jaar later voor hetzelfde type instrument f.3400,- wil incasseren is natuurlijk uiterst twijfelachtig. We moeten er van uitgaan, dat het instrument in totaal f.2000,- zal hebben gekost. De betaling zal zo geregeld zijn: f.600,- bij oplevering en f.1400,- in een later stadium. Ds. B.A. Bos komt in zijn gedenkschrift (1934) ook uit op het bedrag van 2000,-. In de kerkenraadsvergadering van 7 augustus worden ds. Van der Munnik en diaken J.Veeninga aangewezen om de zaak in Haren te bekijken. In die vergadering wordt ook de orgelgalerij aanbesteed voor f.577,- plus f.24,- voor zwaardere pilaren. De bouw van deze galerij is dus niet bij de prijs van het orgel inbegrepen geweest.

Op 15 oktober 1884 wordt het orgel in gebruik genomen, tegelijk met de viering van het vijftigjarig bestaan van de Gereformeerde kerk te Assen.

Het contract met Van Oeckelen is niet bewaard gebleven. Uit bovengenoemde schaarse archiefgegevens en uit de bewaard gebleven delen in het huidige orgel kunnen we nog ongeveer opmaken hoe het orgel er heeft uitgezien.

Wie waren de orgelbouwers Van Oeckelen en hoe zag hun orgel er uit?

De familie van Oeckelen kwam uit Noord Brabant. Petrus van Oeckelen (1792-1878) was een veelzijdig musicus. Hij was het, die naar het noorden verhuisde en er een orgelmakerij begon. Na zijn dood werd het bedrijf onder de naam P. van Oeckelen en Zoon voortgezet door zijn zonen Cornelis Allegondus (1829-1905) en Antonius (1839-1918). Zij zijn het dus geweest die het orgel in Assen gemaakt hebben. Hoewel de familie Rooms-Katholiek was, hebben de Van Oeckelens bijna alleen orgels geplaatst in protestantse kerken. Dat was ook hun specialiteit: Robuuste en luidklinkende orgels, die goed de gemeentezang konden begeleiden. Bovendien was hun werk behoorlijk gestandaardiseerd zowel in aanleg als in frontopbouw, wat de prijs drukte. In Noord-Nederland zijn heel veel orgels van hun hand bewaard gebleven.

Vervolgens komt de vraag aan de orde hoe het orgel er heeft uitgezien. Uit de kerkenraadsnotulen blijkt, dat dit orgel er net zo heeft uitgezien als het orgel van Delfzijl. Nu hebben de gebroeders Van Oeckelen in Delfzijl twee orgels geleverd. Omdat het orgel in de Hervormde kerk uit 1890 stamt, moet de genoemde opmerking betrekking hebben op het orgel in de Gereformeerde kerk. Dit orgel werd op de Eerste Pinksterdag 1883 in gebruik genomen en heeft dienst gedaan tot 1953. Toen werd het instrument gesloopt. Ook van het Delfzijlster orgel is het contract niet bewaard gebleven. We weten derhalve niet hoe groot de omvang van dat orgel is geweest. Wel is er een foto bewaard gebleven van het kerkinterieur met orgel. Door de al genoemde standaardisatie zouden we kunnen stellen dat het Asser orgel er in grote lijnen zo heeft uitgezien. In grote lijnen, dus niet in de details. Want aan de hand van het bewaard gebleven frontpijpwerk kunnen we namelijk vaststellen dat van het Asser orgel in ieder geval de grootste pijp in het midden stond. Dit aan de hand van de voetlengte van de pijpen C en Cis van de Prestant 8'. In Delfzijl was dat niet het geval. Wel stonden er volgens oud-gemeenteleden op het Asser orgel identieke beeldjes. Dit soort beeldjes (met een boekje in de hand) werden waarschijnlijk uit Duitsland betrokken; ze zijn nog op verschillende Van Oeckelenorgels terug te vinden. Zetten we deze feiten op een rijtje, dan komen we precies uit bij het nog bestaande orgel in de Ned. Herv. kerk te Veessen, eveneens gebouwd in 1884. Dit Gelderse dorpje ligt vlak bij Heerde aan de IJssel. Wat front betreft mogen we zeker spreken van een originele verdeling in pijpvelden met twee grote pijpen als frontstijlen. De klaviatuur bevond zich aan de rechterzijdant van het orgel.

Uit het nog bewaard gebleven oude pijpwerk moeten we vervolgens proberen de dispositie van het eenmanuulige instrument te reconstrueren. In het pijpenbestand zoals dat in 1980 werd aangetroffen bevonden zich negen registers uit 1884. Van drie registers ontbrak het grootoctaaf. In de eerst plaats was dit het geval bij de Viola di Gamba. Dit is vrij gebruikelijk. Het grootoctaaf werd dan gecombineerd met de Holpijp. Ook van de Trompet ontbrak het grootoctaaf. Dit kwam maar een enkele keer voor, zoals bijvoorbeeld bij het Van Oeckelenorgel in Den Andel (1879). Verder is er in Assen geen verklaring te vinden voor het feit, dat in 1932 bij de bouw van het nieuwe orgel men dit pijpwerk niet zou herplaatsen. Daarom mogen we er van uit gaan dat in 1884 de Trompet vanaf c sprak.

Maar dan is er nog een derde register waarvan geen pijpen van het grootoctaaf aanwezig zijn, namelijk de Bourdon 16'. Sprak dit register ook pas vanaf c in 1884? Naar mijn overtuiging niet, en wel om de volgende redenen:

1. Drie registers zonder grootoctaaf op een totaalbestand van negen is erg onwaarschijnlijk. Verder begon een draagkrachtig register als de Trompet al vanaf c. Een Bourdon 16' zonder grootoctaaf zou daarbij de draagkracht wel heel erg ondermijnen.
2. Van Oeckelen bouwde wel orgels waarvan de Bourdon op c begon, zoals de mij bekende orgels van Kloosterburen (1898), Westerbroek (1904) en Dorkwerd (1909) maar dit waren kleinere instrumenten zonder een Trompet 8'.
3. Door het ontbreken van het contract hebben we onvoldoende zicht op de verbouwing in 1932. Maar het is niet gewaagd te veronderstellen dat het oorspronkelijk wel aanwezige grootoctaaf door plaatsgebrek is komen te vervallen. Er was al een volledig uitgebouwd grootoctaaf van de nieuwe Prestant 16' in het hoofdwerk aanwezig, wat de noodzaak voor een eveneens volledig uitgebouwd Bourdon 16' op het tweede klavier minder maakte.

Als we nu komen tot een reconstructie van de dispositie uit 1884, blijkt deze heel karakteristiek voor de Van Oeckelens te zijn:

Bourdon	16'	Octaaf	4'
Prestant	8'	Fluit	4'
Holpijp	8'	Woudfluit	2'
Fluit Travers disc.	8'	Trompet (vanaf c)	8'
Viola di Gamba (vanaf c)	8'		

Het orgel had een mechanische tractuur.

Aan de dispositie, met maar liefst vier achtvoeten, is goed te zien dat we te maken hebben met een orgel uit de Romantiek. Een vulstem als Mixtuur kwam op dit soort kleine orgels praktisch niet meer voor. Om meer helderheid te krijgen werd vaak de Woudfluit 2' snijgend geïntoneerd. De fors uitgevallen Trompet gaf veel kracht aan het volle werk.

Met deze dispositie en grootte was het instrument minder geschikt voor literatuurspel. Het accent valt heel duidelijk op het begeleiden van de gemeentezang. Het niet aanbrengen van het groot octaaf van de Trompet zal gebeurd zijn uit zuinigheidsoverwegingen. Men had immers eerst een nieuw orgel geschat op f.1400,-. Het werd f.2000,- exclusief de kosten van de galerij. Maar dat neemt niet weg dat de kerkenraad ondanks de hogere kosten toch doorzette.

In 1895 wordt de kerk aan de zuidzijde met een vleugel aanzienlijk vergroot. Daarmee was het orgel na vijf jaar al te klein geworden. Door de vrij forse klank en de gunstige akoestische omstandigheden van het interieur –de halfronde gestucte plafonds maakten een goede klankwerking mogelijk- kon men met het bestaande orgel nog redelijk goed de gemeentezang ondersteunen. Verder zullen de financiën na deze grote verbouwing ontoereikend geweest zijn om het orgel uit te breiden, een probleem dat zich in 1939 en 1980 zou herhalen. Pas een kleine veertig jaar later wordt het orgel 'op sterkte' gebracht.

1932 Het tweede orgel

Het Van Oeckelenorgel heeft bijna vijftig jaar dienst gedaan. Zo rond 1930 beschouwt men het als een oud en gebrekkig orgel en met zijn negen registers te klein voor deze kerkruimte.

Een uitbreiding van het orgel na de vergroting van het kerkgebouw 1890 vindt niet plaats omdat de beschikbare fondsen eerst anders worden besteed, met name aan kerkbouw. Zo wordt in 1924-'25 een nieuwe kerk gebouwd aan de Zuidersingel. Sindsdien spreekt men over de Noorderkerk en de Zuider(singel)kerk. Uiteraard moet in de nieuwgebouwde kerk een orgel komen. Daartoe wordt eerst een oud orgel van tien registers aangekocht in afwachting van een nieuw instrument. Aan de orgelcommissie wordt opgedragen voor een nieuw orgel geld te sparen. Maar daar komt weinig van terecht. In 1931 blijkt er nog maar slechts f.400,- in kas te zijn.

Op de kerkenraadsvergadering van 20 juli 1931 komt het plan om een nieuw orgel in de Zuiderkerk aan te schaffen weer aan de orde. Ds. T. Gerber komt met het navolgende voorstel ter vergadering. Indien men nu eens gaat zoeken naar 20 personen die 100, 20 die 50, 40 die 25 en tenslotte 400 die 10 gulden toezeggen, dan is er al f.8000,- bij elkaar. Dit idee wordt overgenomen. Men besluit als kerkenraad, net als in 1883 het geval was, het voortouw te nemen. Staande de vergadering wordt f.1180,- toegezegd. Ds. B.A. Bos schrijft daarna over het orgelfonds in de kerkbode. Verder worden er een paar orgelconcerten gegeven, waarbij de bekende organist Jan Zwart concerteert. Daarvan vloeien de baten in de orgelkas. Op 8 september blijkt er al f.8500,- bijeenvergaard te zijn. Omdat ook gelden door mensen uit de wijk van de Noorderkerk worden toegezegd, komt men spoedig op de gedachte dat orgel eveneens aan te pakken. De kerkenraad besluit om tot verbetering van het orgel in de Noorderkerk hiervoor in ieder geval f.2000,- te voteren.

Een aantal mensen gaat op pad om in den lande orgels te gaan beluisteren van drie verschillende orgelbouwers. Men komt in Delft, Rotterdam, Rijswijk, Rotterdam, Zuidlaren en Groningen. Het orgel van de Groninger Oosterkerk overtuigt de commissie het meest. Het nu nog bestaande orgel van deze kerk was in 1929 geleverd door de firma Valckx & Van Kouteren en Co uit Rotterdam. Daarom wordt met deze firma het contact gelegd. In de besprekingen die daarop worden gevoerd, wordt aan deze firma de bouw van een nieuw orgel in de Zuiderkerk gegund voor een bedrag van f.10.000,-. Daarvoor wordt een tweeklaviersorgel met vrij pedaal geleverd met maar liefst 26 registers. De orgelbouwers komen tevens met een voorstel om het orgel van de Noorderkerk te verbeteren. Drie plannen worden voorgelegd; een van f.2250,- een van f.3000,- en een van f.3675,-. Bij de duurste optie is er volgens de orgelbouwers sprake van een bijna nieuw orgel. Op 6 oktober wordt het definitieve contract getekend, waaruit blijkt dat men voor de duurste optie gekozen heeft. Dit contract is niet bewaard gebleven. Enige materialen van het oude Van Oeckelenorgel leveren nog

f.150.- op. Br. Buning biedt aan het front van het orgel in de kerk aan de Molenstraat gratis te schilderen.

Op 28 april 1932 wordt het orgel in gebruik genomen.

Dan iets over de firma Valckx & Van Kouteren en over het door hen gebouwde orgel.

De firma Valckx & van Kouteren werd eind jaren twintig opgericht door Peter Gerardus Valckx en Jan van Kouteren. Beide orgelmakers waren afkomstig uit het bedrijf van Jacobus Standaart (1882-1958) indertijd wel de een van de belangrijkste orgelbouwers van Nederland. Standplaats van de firma was Rotterdam. In vergelijking met het ambachtelijke bedrijf van de gebroeders van Oeckelen was de Rotterdamse firma een echte orgelfabriek. De meeste onderdelen kwamen uit toeleveringsbedrijven in Nederland en Duitsland. Veel van die toeleveringsbedrijven konden snel en op maat leveren. Daardoor kon men goedkoop en in korte tijd een compleet pijporgel assembleren. Onder de nadelen moeten we noemen dat de kwaliteit en de artisticeit van de fabrieksorgels van deze en vele andere firma's in vergelijking met orgels uit voorgaande eeuwen duidelijk minder was. Veel Valckx en Van Kouterenorgels zijn daarom al gesloopt. De laatste jaren komt er wat meer waardering voor dit type instrument.

Zoals veel vaker in de dertiger jaren bestond het front alleen maar uit piramidaal opgestelde zinken pijpen. Dit was wel modern, maar in vergelijking met het front uit 1884 een verarming.

De dispositie was als volgt:

Hoofdwerk:		Nevenwerk:(in zwelkast)		Pedaal:	
Prestant B/D (front)	16'	Bourdon (vanaf c)	16' *	Subbas	16'
Concertfluit	8' *	Concertfluit	8'	Violon (trm.)	16'
Holpijp B/D	8' *	Vox Celeste	8'	Octaafbas (trm.)	8'
Traversfluit disc.	8' *	Aeoline	8'		
Gamba	8' *	Fluit	4'		
Octaaf	4' *	Woudfluit	2' *		
Speelfluit	4' *	Tremolo			
Octaaf	2'				
Mixtuur 3 st.					
Trompet (vanaf c)	8' *				

Diverse koppels, speelhulpen en vrije combinaties.

Registers met een * stammen geheel of grotendeels uit 1884.

Trm. Deze pedaalregisters hebben geen eigen pijpwerk, het zijn transmissies van de prestanten 16' en 8' van het hoofdwerk.

Systeem: pneumatisch

Wanneer we de dispositie van dit orgel bekijken, blijkt dat het Van Oeckelenpijpwerk praktisch geheel werd overgenomen. Daardoor was het mogelijk om voor een lage prijs een vrij groot orgel te leveren. De basis werd gevormd door de Prestant 16', die als Violon 16' samen met de Subbas 16' een goede ondersteuning gaf bij de gemeentezang. De Mixtuur 3 sterk had een lage samenstelling, en gaf daardoor in vergelijking met mixturen uit de vorige eeuwen weinig helderheid aan het orgel. Helderheid in het volle werk kon verkregen worden door de superoctaafkoppels te gebruiken, die als speelhulpen waren aangebracht. Bij inschakeling werden de pijpen die een octaaf hoger stonden tot klinken gebracht. Met de suboctaafkoppels kon men de pijpen die een octaaf lager stonden inschakelen. Bij inschakeling van beide koppels werd de klanksterkte –op het groot- en kleinoctaaf na- per toets drie keer zo groot. Typisch voor een orgel uit deze periode zijn de romantische Vox Celeste (zwevend gestemde strijker) en de heel zachte Aeoline. Met zijn 19 registers was het orgel aanzienlijk kleiner dan het orgel in de Zuidersingelkerk (26 registers), maar het kerkgebouw was in 1932 eveneens kleiner. Het orgel kon in deze omvang dus goed de gemeentezang begeleiden. En in vergelijking met het vorige orgel waren de mogelijkheden m.b.t. literatuurspel behoorlijk toegenomen.

Het Van Oeckelenorgel was mechanisch, dit orgel pneumatisch. Dat wil globaal zeggen dat in de verbinding tussen toets en pijp met luchtdruk wordt gewerkt. Dit geldt ook voor de registermechaniek. Belangrijk voordeel is onder meer, dat de toetsdruk –ook bij zeer grote orgels-

heel klein is. Maar dit systeem heeft ook nadelen. Het is in de eerste plaats nogal onderhoudsgevoelig. Verder heeft de organist muzikaal gezien meer moeite om te articuleren, omdat er geen directe mechanische verbinding is tussen de toets en het ventiel wat de wind moet doorlaten. De aanspraak is daardoor bij een pneumatisch systeem trager. In de eerste helft van de vorige eeuw werd dat echter niet als probleem ervaren, omdat men vaak legato/ gebonden speelde. Hoewel dit orgel nog niet zolang is gesloopt, is het mij nog niet gelukt hiervan een afbeelding te bemachtigen.

In 1938 wordt besloten de kerk aan de Molenstraat grondig te verbouwen en uit te breiden. Dat krijgt in 1939 zijn beslag. Door de aanbouw van een vleugel aan de noordzijde en het recht trekken van de driezijdige oostzijde krijgt de kerk globaal hetzelfde aanzien en plattegrond als de Zuiderkerk. Wel wordt de noordvleugel iets korter dan de zuidvleugel, omdat de pastorie in de weg staat. Inwendig worden er nieuwe en grotere galerijen aangebracht, waardoor het aantal zitplaatsen met meer dan één derde stijgt. Op deze wijze ontstaat er met gebruikmaking van de bestaande muren en het dak een praktisch nieuwe kerk. De uitstraling van het huidige gebouw zowel aan de buiten- als aan de binnenzijde, laat niets meer zien van de 19e eeuwse voorgeschiedenis.

Deze grootschalige verbouwing is voor de akoestiek zeer nadelig uitgevallen. De meest nadelige verandering is het verwijderen van de ronde gestucte plafonds en het aanbrengen van nieuwe trapeziumvormige plafonds bedekt met zachtboardplaten.

Om schade aan het orgel te voorkomen wordt in april 1939 door Valkx en Van Kouteren het orgel uit de kerk gehaald. In november/ december 1939 wordt het orgel herplaatst op het nieuwe nu nog bestaande platform boven de kansel. Daarbij wordt het orgelfront aan weerszijden met zijvelden aangevuld, zodat er pijpen over de volle breedte van het platform komen te staan. Achter het rechter zijveld bevindt zich de speeltafel. Het grootste deel van het instrument staat vóór de muur, die als een boog boven het instrument is gebouwd. Het orgel is bij de herplaatsing geheel nagezien. Noodzakelijke wijzigingen of vergrotingen vinden er – na de verbouw van de kerk hoogstwaarschijnlijk om financiële redenen – niet plaats. De totale kosten bedragen f.978,-. In deze vorm heeft het instrument tot 1980 bestaan.

Kennelijk bestaat er al in het begin van de vijftiger jaren onvrede over de door Valkx en Van Kouteren geleverde orgels. Tegen de achtergrond van de ontwikkelingen in de orgelbouw is dat begrijpelijk. Al in 1926 ontstaat er in Duitsland een "Orgelbeweging" die teruggrijpt op de oude mechanische instrumenten van met name de orgelbouwer Arp Schnitger. Al vrij snel na de Tweede Wereldoorlog gaat men ook in Nederland steeds meer mechanische orgels bouwen.

In 1953 wordt Johan van Meurs, de organist van het Arp Schnitgerorgel in de Der AA-kerk te Groningen erbij geroepen om een beoordeling te geven over de orgels in de Zuider- en Noorderkerk. In de aanhef van zijn rapport over het orgel in de Zuiderkerk verwoordt hij de veranderde opvattingen onder het kopje "Algemeen" zo:

Allereerst dient vermeld te worden dat in de tijd van bouw van dit orgel (+ 1925) een andere gedachtengang gevolgd werd dan bij de tegenwoordige samenstelling van een orgel (+ 1950). Scherper belicht zou men kunnen zeggen, dat deze opvatting van orgelbouw (De pneumatische kegellade en de samenstelling van het pijpwerk) niet meer aan de huidige eisen beantwoordt. Echter wil dit niet zeggen, dat aan dit orgel geen goeds gevonden is, temeer daar men in zijn oorsprong een orkestraal karakter aan het instrument wilde geven.

Deze kritiek geldt uiteraard ook het orgel in de Noorderkerk. Maar met betrekking tot dat orgel stelt hij verder, dat het orgel geen homogeen karakter heeft doordat het oude pijpwerk niet past bij het nieuwe. Ook heeft het orgel te weinig kracht in een geheel gevulde kerk. Als oplossing stelt hij voor het orgel schoon te laten maken en opnieuw en dan ook sterker te intoneren. Voor een nog beter resultaat zou de Mixtuur met lage samenstelling vervangen, en de Trompet verbeterd moeten worden.

Aan het eind van het rapport stelt hij echter met nadruk:

Tenslotte zou ik u willen raden aan dit orgel géén grote kosten te besteden om de grondredenen onder "Algemeen" vermeld.

niet uitgevoerd

gevoerd pas in 1973

Met andere woorden: Het hele orgel is kwalitatief van dien aard, dat op termijn aan totale vervanging moet worden gedacht. Een profetische uitspraak, die niet helemaal bewaarheid zal worden.

pijpwerk v. Oeckelen gehandhaafd

1980 Het derde orgel

In 1970 komt het kerkgebouw in handen van de Geref. Kerken (vrijg.). Het orgel is dan behoorlijk verwaarloosd. Door de versleten pneumatiek functioneren verschillende registers slecht of zelfs in het geheel niet. Door een aantal orgelliefhebbers/leden van de orgelcommissie wordt het opgeknapt. In 1973 wordt de Trompet door de firma Blank gerestaureerd. In een rapport van deze orgelbouwer laat deze, net als Johan van Meurs, zich weinig lovend uit over het orgel.

Eind jaren 70 neemt men het besluit het interieur te veranderen. Dit gebeurt in samenhang met de bouw van een nieuw zalencomplex achter de kerk. Binnen de begroting is ook een post van f.200.000,- opgenomen voor de bouw van een nieuw orgel. Dit wordt gedaan omdat het orgel van Valckx en Van Kouteren blijvend gebreken vertoont. Bij de herinstituering van de Gereformeerde kerken in Assen-Noord en Assen-Zuid is bovendien bepaald, dat het orgel in deze kerk gelijkwaardig moet zijn aan het nieuwe orgel in de Maranathakerk.

Eerst wordt het interieur aangepakt. Er komt een totaal nieuw bankenplan en de vloer wordt met parket belegd. In het vak voor de kansel komen met stof beklede stoelen te staan. In vergelijking met de oude situatie blijft de akoestiek ongeveer hetzelfde. Na de verbouwing heeft het oude orgel nog een jaar dienst gedaan.

In de voorbereiding tot de bouw van het nieuwe orgel gaat de orgelcommissie anders te werk dan in 1931, waarbij orgels van drie verschillende bouwers werden beluisterd. Men bezoekt op 29 maart 1980 alléén maar drie instrumenten die door Mense Ruiter zelf of de firma Mense Ruiter zijn gebouwd: Dokkum (Chr.Geref.Kerk), Drachten (De Hoeksteen) en Winsum (NH kerk). Op basis daarvan besluit de commissie unaniem deze firma voor te dragen het orgel te bouwen. De kerkenraad gaat daarmee accoord. Adviseur wordt J.Bosma. Vlak voor de bouw wordt nog een bezoek gebracht aan het net voltooide orgel in de Geref. Kerk van Uithuizermeeden, dat in 1980 door de firma Ruiter is opgeleverd.

De orgelbouwfirma Mense Ruiter is genoemd naar de oprichter Mense Ruiter (1908-1993) Kort voor de Tweede Wereldoorlog begon hij zijn bedrijf. Mense Ruiter was vooral bekend door zijn orgels met een voor die tijd ronde/ milde klank. In de orgelwereld stond hij bekend als een zeer goede intonateur. In technisch opzicht vallen zijn orgels op door het gebruik van moderne materialen. In 1975 nam J.H.Holthuis de leiding van het bedrijf over. Onder zijn leiding werd het bedrijf meer in klassieke richting omgebogen. Dat is ook aan dit orgel te zien. De trapeziumvormige torens herinneren aan de Groninger orgelbouw in de 17^e eeuw. En in de abstractuur en registratuur worden meer klassieke materialen gebruikt. In 1990 werd Holthuis opgevolgd door de huidige directeuren J.Veldkamp en A.W.Tamminga.

Al in een vroegtijdig stadium komt deze firma met een ontwerp voor het nieuw te bouwen orgel. Daarbij komt zelfs nog een derde klavier (borstwerk) ter sprake. In eerste instantie gaat men uit van een beperkt hergebruik van het oude pijpwerk, namelijk vijf registers. De voorbereidingen laten al duidelijk de doelstelling zien, nl. de bouw van een orgel in 18^e eeuwse stijl. Hoewel van het orgel uit 1884 bijna al het pijpwerk nog aanwezig is, is er geen moment sprake van geweest vanuit dit bestand een 19^e eeuws concept op te stellen. Het Van Oeckelenpijpwerk komt zelfs nauwelijks in beeld. Omdat nieuw pijpwerk echter kostbaar is en omdat de kwaliteit van de pijpen uit 1884 nog aanvaardbaar wordt geacht, besluit men in de latere ontwerpen meer oud pijpwerk in het concept te integreren. Men denkt daar nu anders over dan in de vijftiger jaren, toen men het Van Oeckelenpijpwerk totaal niet kon waarderen. Moeite heeft men vooral met de Trompet uit 1884; deze vindt men veel te dominerend. Maar een nieuwe Trompet zit er niet meer in, zodat de oude gehandhaafd blijft. Verder is er nog een discussie gevoerd over het hergebruiken van de

romantische registers Bourdon (van het manuaal), Viola di Gamba en Fluit Travers. Uiteindelijk besluit men al het pijpwerk van 1884 integraal te herplaatsen.

Bij het maken van een ontwerp zijn verder een paar tamelijk grote moeilijkheden te overwinnen. In de eerste plaats is het budget op zich veel te klein voor een nieuw orgel in deze grote ruimte. Bij het bepalen van het budget is er op zich terecht rekening gehouden met het feit, dat men nog een aantal registers van het vorige orgel kan hergebruiken. Dat scheelt natuurlijk aanzienlijk in de kosten. Maar dan nog komt men behoorlijk knijp te zitten om voor dit kerkgebouw, met de meeste zitplaatsen in Assen en een matige akoestiek, een voldoende groot instrument te laten plaatsnemen. Al overlegend heeft men getracht binnen de financiële mogelijkheden het maximale er uit te krijgen. Toch worden een aantal meer of minder belangrijke zaken goedkoper of niet uitgevoerd. Een lid van de orgelcommissie, br. F. Broos, betaalt zelfs uit eigen zak een tremulant, omdat deze is wegbezuinigd. Er is op zich nog wel ruimte in de begroting als geheel, maar na het besluit van de commissie van beheer/kerkenraad de beide zijgalerijen extra te verhogen, is de rek er geheel uit. Om dezelfde reden komt er geen nieuwe kansel en wordt de oude met nieuwe betimmering wat aangepast. In de tweede plaats is de toeg boven het platform een probleem. Deze moet om constructieve redenen blijven staan. Er moet daarom gezocht worden naar een oplossing voor de opstelling van het pijpwerk van hoofdwerk en pedaal binnen de beschikbare ruimte. In eerste instantie gaat men er van uit het orgel geheel vóór de muur te bouwen. De speeltafel zal in die situatie diep in de onderkas worden geplaatst. Het hoofdwerk komt dan deels boven het hoofd van de organist. Daarna komt men met het voorstel ter wille van de ruimte het orgel midden onder de muur te plaatsen. In die situatie komt het pijpwerk van het hoofdwerk haaks in plaats van evenwijdig aan het front op de lade te staan en aan weerszijden het pedaal met de laden in de onderkas. Dit voorstel wordt door de orgelcommissie aangenomen. Nog vóór dat met de bouw wordt begonnen komt de orgelbouwer alsnog met een nieuwe tekening, waarbij teruggegrepen wordt op het gebruikelijke concept: de kas vóór de muur en het pijpwerk evenwijdig aan het front. Deze voor de klankuitstraling betere oplossing kan gerealiseerd worden zonder meerkosten. De orgelcommissie neemt een zakelijke standpunt in. Men wil op een eerder genomen besluit niet terug komen. De genoemde laatste tekening is niet bewaard gebleven.

In de jaren 1980-'81 wordt het nieuwe orgel gebouwd voor de –op basis van de f.200.000,- geïndexeerde- som van f.212.223,-. De mechaniek van het orgel uit 1932 wordt gesloopt. De zinken frontpijpen verkoopt men als oud metaal. Vele andere pijpen van dit orgel worden verkocht aan gemeenteleden. Drie romantische registers kan men nog compleet aan derden verkopen. Ze zijn nu nog te horen in de Goede Herderkerk te Bedum. Naast de registers uit 1884 komt alleen de Subbas 16' uit 1932 in het nieuwe orgel. Ook de beide magazijnbalgen uit 1932 gebruikt men opnieuw. Als het instrument bijna gereed is, wil de orgelbouwer de ingebruikname twee weken uitstellen om het orgel beter te intoneren (d.w.z. de pijpen zo behandelen dat het geluid van de verschillende pijpen goed op elkaar is afgestemd). Maar de orgelcommissie wil niet afwijken van de afgesproken datum. Op 26 februari 1981 wordt het orgel in gebruik genomen.

De dispositie van het nieuwe orgel luidt:

<u>Hoofdwerk:</u>	<u>Rugwerk:</u>	<u>Pedaal:</u>
Bourdon (vanaf c)	16' *	Gedekt 8'
Prestant	8'	Fluit Travers disc. 8' *
Holpijp	8' *	Prestant 4'
Viola di Gamba (vanaf c)	8' *	Roerfluit 4'
Octaaf	4' *	Woudfluit 2' *
Open Fluit	4' *	Sexquialter disc. 2 st.
Quint	3'	Scherp 3 st.
Octaaf	2'	Dulciaan 8'
Mixtuur 4-5 st.		
Cornet disc. 5 st.		
Trompet	8' *	

drie koppels
twee tremulanten

Het pijpwerk met een * is ouder dan 1981 en komt grotendeels uit 1884, behalve de Bourdon 16' van het pedaal (1932) en de Octaaf 4' van het pedaal, wat de orgelmaker in voorraad had.

In de jaren na de oplevering van dit orgel is stapje voor stapje geprobeerd een aantal veranderingen te realiseren. Want al spoedig lopen de organisten in de praktijk tegen een aantal tekortkomingen aan. Al vanaf het begin wordt er geklaagd over het feit dat een aantal rugwerkregisters vaak ontstemd is. Dat legt bij het spelen beperkingen op. Verder heeft men klachten over de 'gierende' Woudfluit en de dominerende Trompet. En tenslotte is men niet tevreden over de intonatie van verschillende registers, een probleem dat zoals we zagen al door de orgelmakers bij de oplevering was gesignaleerd, maar niet door hen mocht worden opgelost.

In 1984 blijken er een aantal pijpen van de Bazuin 16' te zijn ingezakt. Oorzaak is het gebruik van te dun metaal door de pijpenmaker. Omdat door de adviseur en de orgelmaker bij de bouw al hierop is gewezen, wordt dit in december 1984 gratis verholpen door het aanbrengen van een extra ommanteling bij de meeste pijpvoeten.

In 1988 wordt de Woudfluit met vijf tonen verschoven, waarbij de vijf kleinste pijpen nieuw worden gemaakt. De vijf overgebleven grootste pijpen worden in het orgel opgeslagen. Ook besluit men de Trompet te vervangen.

Kort daarna, ook nog in 1988, wordt advies gevraagd aan de bekende organist Jan Jongepier, organist van de Grote of Jacobijnerkerk te Leeuwarden. Jongepier was en is een veelgevraagde adviseur bij de nieuwbouw of restauratie van orgels. Samen met Jan Veldkamp van de firma Mense Ruiters onderzoekt hij of, en in hoeverre, het orgel opnieuw geïntoneerd moet worden. Uit zijn rapport dd. 25-11-'88 blijkt, dat van de 23 registers er maar zeven (!) goed worden bevonden. De orgelmaker schat maar liefst vijf weken nodig te hebben om het goed te kunnen intoneren. Drie weken méér dan dat men dacht bij de oplevering. Jongepier vindt het op zich een goed idee de Trompet te vervangen, maar waarschuwt wel dat de balans tussen de tongwerken onderling nog slechter zal worden als er niets aan de eveneens dominerende Bazuin zal worden gedaan. In dezelfde brief staat ook een offerte als hij als adviseur zal worden aangetrokken bij de werkzaamheden.

In 1990 wordt eerst een nieuwe Trompet geplaatst. De oude Trompet wordt doorverkocht en geplaatst in het Van Oeckelenorgel van de kloosterkerk in Ter Apel.

Vervolgens wordt door de orgelmakers een week aan de intonatie gewerkt, met name aan het pijpwerk van het hoofdwerk. De tongen van de Dulciaan worden bijgevijld om de aanspraak te verbeteren. Jan Jongepier is daarbij niet als adviseur betrokken geweest. In 1996 ontdekt orgelmaker Klaas Veltman tijdens een stembeurt de oorzaak van de veelvuldige ontstemming van het rugwerk: De windlade is te klein. Omdat het pijpwerk daardoor te dicht op elkaar staat, raken de pijpen door resonantie-effecten snel ontstemd. Bovendien is binnen een kleine kas minder grondtoonontwikkeling mogelijk. De klank zal daardoor dunner/ scherper klinken. Iets later wordt er geëxperimenteerd met de Bazuin door er één pijp in een nauwere mensuur tussen te plaatsen. Hoewel men tevreden is met het effect, is het tot op heden niet tot een aanpassing van dit register gekomen.

In 1997 wordt het kerkinterieur weer onder handen genomen. Er komen nieuwe plafonds met kraalschroten. Er komt een nieuwe eiken kansel, waarmee een wens uit 1979 kan worden vervuld. Het kerkgebouw krijgt andere kleuren, waarbij voor een deel wordt teruggегреpen naar de kleurstelling uit 1939. Daarbij wordt het lofwerk van het orgel van wat bladgoud voorzien.

Na 1990 is er met betrekking tot het orgel praktisch alleen sprake van onderhoud. Zo zijn de beide magazijnbalgen in 1997 resp. 2000 van nieuw leer voorzien en worden er strips gesoldeerd aan een paar ingezakte pijpen van de Bazuin. In 2001 wordt het orgel omgestemd van Werckmeister III naar Neidhardt III, om het orgel m.b.t. het literatuurspel voor meer muziek geschikt te maken. Tenslotte wordt in 2002 de oude windmotor vervangen.

Samenvatting

In een tijd waarin meerdere Gereformeerde kerken een orgel aanschaffen wordt ook in Assen in 1884 een orgel geplaatst door de firma Van Oeckelen. Het belangrijkste doel van het orgel is de begeleiding van de gemeentezang. Daaraan voldoet dit orgel goed. Het orgel wordt te klein als in 1895 de kerk fors wordt uitgebreid met een zuidvleugel. Uit de notulen blijkt dat men dit ook als zodanig heeft ervaren, maar door gebrek aan geld zit uitbreiding er voorlopig niet in.

Als de nieuwbouw van de Zuiderkerk een zestal jaren achter de rug ligt word er weer naar de orgels gekeken. Men treft in eerste instantie alleen voorbereidingen voor een nieuw orgel in de Zuiderkerk. Maar er komt zoveel geld binnen dat ook het oude en te kleine orgel van de Noorderkerk erbij wordt betrokken. In 1932 wordt met gebruikmaking van zoveel mogelijk pijpwerk van het oude orgel door de firma Valckx en Van Kouteren een nieuw orgel gebouwd.

In 1939 herhaalt zich de geschiedenis van 1895. Opnieuw wordt de kerk uitgebreid waarbij het orgel dezelfde grootte houdt. Bovendien zijn de akoestische omstandigheden met name door het aanbrengen van andere plafonds beduidend nadeliger geworden.

Zowel door het gebruikte (pneumatische) systeem alsmede door verwaarlozing gaat het orgel steeds slechter functioneren. Na 1970 vinden er provisorisch wat herstellingen plaats. Eind jaren zeventig besluit men de kerkzaal te renoveren en een nieuw zalencomplex aan het gebouw toe te voegen. Binnen de begroting wordt ook een post opgenomen voor het orgel. Door de grote financiële uitgaven komt deze post onder druk te staan.

In 1980/81 komt het derde orgel tot stand, gebouwd door de firma Mense Ruiter. Omdat de beschikbare middelen krap zijn wordt met behoud van het kwalitatief goede pijpwerk van het oude orgel getracht een orgel te laten verrijzen dat geschikt is voor deze ruimte. In de praktijk blijkt dit op een aantal punten minder geslaagd te zijn. Met een aantal correcties heeft men in de jaren daarop verbeteringen aangebracht.